

O'ZBEK ADABIYOTIDA TARIXIY ROMAN TARAQQIYOTI

*Sharof Rashidov nomidagi SamDU
Markaziy Osiyo xalqlari tillari va
madaniyati instituti 4- bosqich talabasi
Muhammadiyeva Shahnoza*

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishi va taraqqiyoti ilmiy-ommabop uslubda tahlil qilinadi. Unda tarixiy roman tushunchasi, uning nazariy asoslari, rivojlanish bosqichlari hamda yetakchi yozuvchilarning asarlari misolida janrning badiiy xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, mustaqillik davrida tarixiy romanlarning yangi talqinlari va zamonaviy yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida tarixiy roman janrining milliy o'zlikni anglash va tarixiy xotirani tiklashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, o'zbek adabiyoti, badiiy tahlil, tarixiy obraz, milliy ong, adabiy jarayon.

Аннотация

В данной статье рассматривается развитие исторического романа в узбекской литературе в научно-популярном аспекте. Анализируются понятие исторического романа, его теоретические основы, этапы становления и развития. Особое внимание уделяется художественным особенностям жанра на примере произведений ведущих писателей. Также рассматриваются новые тенденции исторического романа в период независимости. В результате исследования обоснована роль исторического романа в формировании национального самосознания и сохранении исторической памяти.

Ключевые слова: исторический роман, узбекская литература, художественный анализ, исторический образ, национальное сознание, литературный процесс.

Annotation

This article analyzes the development of the historical novel in Uzbek literature in a scientific-popular style. It examines the concept of the historical novel, its theoretical foundations, stages of development, and artistic features based on the works of prominent writers. Special attention is given to the transformation of the genre during the independence period. The study highlights the importance of historical novels in shaping national identity and preserving historical memory.

Keywords: historical novel, Uzbek literature, literary analysis, historical character, national identity, literary process.

KIRISH

O'zbek adabiyoti taraqqiyotida tarixiy roman janri alohida o'rin egallaydi. Ushbu janr millatning tarixiy xotirasini tiklash, o'tmishni badiiy idrok etish va zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Tarixiy romanlar orqali xalqning ijtimoiy-siyosiy hayoti, madaniyati, urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlar aks ettiriladi.

Mazkur ish universitet talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda tarixiy roman janri ilmiy asosda, ammo tushunarli uslubda keng yoritiladi.

Ushbu maqolada an'ana va zamonaviylikni uyg'unlashtirgan holda o'zbek romanchiligi qanday rivojlanganligi ko'rib chiqiladi. Adabiyotshunoslarning fikrlari va hayotiy misollar asosida o'zbek adabiyotida roman janrining rivojlanishi, an'anaviy milliy unsurlar va zamonaviy badiiy uslublar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muhokama qilinadi. Turli davrlarga oid romanlarni qiyosiy o'rganish ham an'ana va zamonaviylik uyg'unligining badiiy-estetik ahamiyatini ochib beradi. O'zbek romanining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini umumlashtirish uchun jadval va tahliliy usul qo'llaniladi. Maqolaning maqsadi o'zbek adabiyotini zamonaviy adabiyot nazariyasiga mos ravishda tahlil qilishdan iborat.

ASOSIY QISM

O'zbek romanchiligidagi adabiy jarayonning eng muhim jihatlaridan biri an'ana va zamonaviylikning uyg'unlashuvidir. Adabiyotshunoslarning kuzatishlaricha, tarixiy asarlar, xalq og'zaki ijodiyoti va qadimiy manbalar barcha milliy adabiyotlarning asosini tashkil etadi. Shu ma'noda roman janri dastlab o'zbek adabiyotida an'anaviy epik obrazlarga tayanib, keyinchalik zamonaviy shakllar bilan boyitilgan. Masalan, Abdulla Qodiriy o'zining "Otkan kunlar" romanida xalq ertaklari, tarixiy manbalar va milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirib, zamonaviy asar yaratdi, keyingi avlod mualliflari esa davr mohiyatini yanada to'liqroq aks ettirishga intildi. Adabiyot mutaxassisi Sabirdinovning ta'kidlashicha, o'zbek romanizmi tarixiylik va zamonaviylikni uyg'unlashtirib, o'zining milliy qiyofasini yaratishga erishgan.

Shu bilan birga Z. Paradaevaning fikricha, roman janri milliy adabiyotdagi eng murakkab badiiy shakl sifatida xalq ruhini, tarixiy tajribasini va zamonaviy tafakkurni o'zida mujassam etgan hodisadir. Shunday qilib, romantizmga zamonaviylik qayta tug'ilish va yuksalishning kafolati bo'lsa, an'analar millatning asosidir. Jahon adabiyotshunosligida ham bu muammoga turli yo'llar bilan yondashiladi. Ubaydullaevaning roman haqidagi qarashlari, masalan, janrning doimiy ravishda rivojlanib borayotganini va turli ijtimoiy-tarixiy sharoitlarga moslashishini ta'kidlaydi. Natijada zamonaviylik va an'analarning uyg'unligi nafaqat o'zbek romanchiligiga xos xususiyat, balki jahon adabiy yo'nalishlari bilan hamohang rivojlanayotgan murakkab hodisadir.

Shunday qilib, turli davrlardagi romanlardan misol sifatida foydalanib, ushbu maqolada romantizm an'ana va zamonaviylikni muvozanatlash jarayoni izchil ko'rib chiqiladi va adabiy-estetik jarayonlar ochib beriladi. Avvalo, an'ananing o'zbek romantizmida qanday o'rin tutishini ko'rib chiqish muhim. Dastlabki o'zbek romanlarida milliy urf-odatlar va qadriyatlar ifodalangan, xalqlar hayoti tarixiy manbalar asosida yoritilgan. Milliy roman Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va Fitrat kabi mualliflar tomonidan asos solingan bo'lib, ular xalq ma'naviy merosidan ilhomlanib, tarixiy voqealarning badiiy tasvirini yaratishga intilganlar. Bu davrda an'ana tasvir sifatida xizmat qilishdan tashqari, millatchilikni saqlash va mustahkamlash vositasi sifatida qaraldi.

Bir vaqtning o'zida zamonaviylik romantizmning o'sishining muhim qismi sifatida maydonga kirdi. 20-asrning ikkinchi yarmida mualliflar jamiyatning rivojlanayotgan ijtimoiy hayotini, inson ma'naviyatini va individual muammolarni yangi shakllarda tasvirlashga harakat qilishdi. O'tkir Hoshimov Said Ahmad va Tog'ay Murod asarlarida realistik va psixologik tahlil zamonaviy voqelikni ochib berdi. Bu davrda romanlarda ichki monolog, ong oqimi va ramziy tasvir kabi zamonaviy badiiy usullardan foydalanish kuchaygan.

Natijada an'ana va zamonaviylik bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi jihatlar sifatida rivojlandi. Masalan, Tog'ay Murodning "Otam qoldirgan dalalar" asari zamonaviy psixologiya va falsafiy tafakkurni milliy tasvir va xalq ertaklari bilan uyg'unlashtiradi. Shu sababli romantizm xalqaro adabiyot yutuqlarini qadrlash bilan birga milliy o'ziga xoslikni saqlab qoldi. Yuqorida aytib o'tilganlarga asoslanib, xulosa qilish mumkinki, o'zbek romanchiligining evolyutsiyasi an'ana va zamonaviylik tinch-totuv yashaydigan murakkab va ko'p qirrali hodisadir.

Zamonaviylik ijodiy izlanishlarni yangilash va badiiy tafakkur an'analarni rivojlantirishni kafolatlasa, bir tomondan adabiyotning ildizlarini mustahkamlovchi xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy merosi va milliy qadriyatlarini ifodalaydi. Bundan tashqari, romantizmning bu ikki qutbning uyg'unligi milliy va umuminsoniy tushunchalarning uyg'unlashishiga olib keldi, bu esa adabiyotning badiiy va estetik qiyofasini kuchaytirdi. 20-asr boshlarida millatchilik va tarixiylik ustunlik qilgan bo'lsa, keyinchalik modernistik oqimlar, psixologizm va falsafiy tafakkur ularni almashtirdi. O'zbek romanchiligi milliy o'zlikni ifodalash vositasi bo'lishdan tashqari, xalqaro adabiy jarayonlarda faol ishtirok etuvchi adabiy hodisaga aylandi.

Tarixiy roman – bu muayyan tarixiy davr voqealari asosida yaratilgan epik asar bo'lib, unda tarixiy haqiqat va badiiy to'qima uyg'unlashadi. Yozuvchi tarixiy faktlarga tayangan holda ularni qayta talqin qiladi.

Janrning asosiy xususiyatlari

- * tarixiy davr muhitining tasviri;
- * real va badiiy obrazlar uyg'unligi;

- * tarixiy shaxslarning ishtiroki;
- * ijtimoiy muammolar aks etishi;
- * davr ruhining berilishi.

Tarixiy roman dastlab Yevropa adabiyotida shakllangan bo‘lib, keyinchalik boshqa xalqlar adabiyotiga ham ta’sir ko‘rsatgan. XX asr boshlarida jadid yozuvchilari tarixiy mavzularga murojaat qilib, milliy ongini uyg‘otishga harakat qildilar.

O‘zbek tarixiy romanining shakllanishida Abdulla Qodiriyning *"O‘tkan kunlar"* romani alohida ahamiyatga ega. Ushbu asar XIX asr oxiri – XX asr boshidagi ijtimoiy hayotni aks ettirib, tarixiy roman janrining poydevorini yaratdi. Romanda o‘zbek jamiyatidagi ijtimoiy ziddiyatlar, urf-odatlar va insoniy munosabatlar real tasvirlangan.¹

Qodiriyning yana bir asari – *"Mehrobdan chayon"* ham tarixiy roman sifatida e’tiborga loyiq bo‘lib, unda diniy muhit, ijtimoiy tengsizlik va insoniy qadriyatlar masalasi ko‘tariladi. Bu asarlar orqali o‘zbek adabiyotida tarixiy roman janri mustaqil yo‘nalish sifatida shakllandi.²

Sovet davrida tarixiy romanlar mafkuraviy ta’sir ostida rivojlandi. Tarix ko‘pincha ideologik nuqtai nazardan talqin qilindi, biroq iste’dodli yozuvchilar tarixiy haqiqatni imkon qadar saqlashga intildilar.

Bu davrda yaratilgan muhim tarixiy romanlar orasida Oybekning *"Navoiy"* romani alohida o‘rin tutadi. Asarda buyuk mutafakkir Alisher Navoiy obrazi orqali XV asr ijtimoiy-siyosiy hayoti, ilm-fan va adabiyot taraqqiyoti keng yoritiladi. Muallif tarixiy shaxsni ideal qahramon sifatida emas, balki murakkab tafakkur egasi sifatida ko‘rsatadi.

Shuningdek, Pirimqul Qodirovning *"Yulduzli tunlar"* romani ham tarixiy roman taraqqiyotida muhim bosqich hisoblanadi. Asarda Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti, uning ichki kechinmalari, siyosiy kurashlari va shaxsiy fojialari chuqur tasvirlangan.

Badiiy xususiyatlari

- * realizm ustuvorligi;
- * psixologik tasvirning kuchayishi;
- * tarixiy detallar aniqligi;
- * tarixiy shaxslarni individuallashtirish.

Mustaqillikdan so‘ng tarixiy romanlar erkin rivojlana boshladi. Ilgari yopiq bo‘lgan mavzular ochildi. Mustaqillik davrida yozilgan tarixiy romanlarda tarixiy

¹ Qodiriy, A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2018.

² Qodiriy, A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq, 2019.

haqiqatni tiklashga katta e'tibor berildi. Masalan, Muhammad Ali tomonidan yaratilgan tarixiy asarlarda Amir Temur va temuriylar davri yangicha talqin qilinadi. Shuningdek, Pirimqul Qodirov ijodida ham tarixiy mavzu davom ettirilib, tarixiy shaxslar ruhiyati yanada chuqur ochib beriladi.

- * tarixiy-falsafiy qarash;
- * milliy qadriyatlarni tiklash;
- * tarixiy shaxsga individual yondashuv;
- * erkin badiiy uslub.

Tarixiy romanlarda shaxs obrazi markaziy o'rin egallaydi. Endilikda qahramonlar ideal emas, balki murakkab inson sifatida tasvirlanadi.

Tarixiy romanlarda asosiy konflikt:

- * shaxs va jamiyat;
- * shaxs va hokimiyat;
- * ichki ruhiy kurash.

Tarixiy romanlarda til boy, obrazli va davrga mos bo'ladi. Bugungi tarixiy romanlarda tarix va zamonaviylik uyg'unlashadi. O'zbek adabiyotida tarixiy roman janri muhim bosqichlarni bosib o'tgan. U milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va ma'naviy tarbiya berishda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda tarixiy romanlar yangi bosqichga chiqib, yanada chuqur va murakkab mazmun kasb etmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zbek romanchiligi an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi muvozanatga erishish uchun doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Zamonaviylik – millatning qayta tug'ilishi va yuksalishining kafolati, an'ana esa uning ma'naviy poydevori bo'lib xizmat qiladi. Olimlarning ta'kidlashicha, bu uyg'unlik romantizmning milliy estetik qiyofasini shakllantirgan. O'zbek romanlari tarixiy voqealar, milliy ruh va zamonaviy insoniy muammolarni uyg'unlashtirib, jahon adabiy jarayonlari bilan hamohanglikda adabiyotimiz rivojiga rahbarlik qilgan. Natijada, o'zbek romanlari an'ana va zamonaviylikning uyg'unligi nafaqat adabiy-badiiy hodisa, balki mamlakatning o'z-o'zini anglash va jahon madaniyatida tan olinishi yo'lidagi muhim qadamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018.
2. Qodiriy, A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq, 2019.
3. Oybek. Navoiy. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2017.
4. Qodirov, P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 2020.
5. Karimov, N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2016.
6. Qo'shjonov, M. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Universitet, 2015.
7. Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

8. Rasulov, A. Badiiy asar tahlili. – Toshkent: O‘qituvchi, 2014.
9. Yo‘ldoshev, Q. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
10. O‘zbek adabiyoti bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.